

Sønderjyske Årbøger 2022

Redaktion:

Anne Marie Ludvigsen

Mogens Rostgaard Nissen

Klaus Tolstrup Petersen

Merete Bo Thomsen

Mads Mikkel Tørsleff

Historisk Samfund for Sønderjylland

Forord

AF REDAKTIONEN

I år er det 100 år siden, Historisk Samfund for Sønderjylland blev grundlagt. Dette markeres på flere forskellige måder. Dels afholdtes i november en jubilæumsfest på Folkehjem med både foredrag og festligt samvær, dels er netop udkommet bogen *Sans for Sønderjyllands Historie. Historisk Samfund for Sønderjylland 1922-2022*, og endelig er afholdt en foredragsrække under titlen "Det Sønderjyske DNA gennem 100 år". Jubilæet skal naturligvis også markeres i denne årbog, hvor forfatterne bag førnævnte bog, Lars N. Henningsen og Hans Schultz Hansen, i deres artikel med næsten samme titel sammenfatter fortællingen om foreningens virke igennem de mange år. Artiklen er den sjette i denne bog.

Årbogens første artikel er skrevet af Ditte Kock og Jens Jacob Refshauge Beck, der undersøger hvorvidt den civile befolkning på Als var ramt af overdødelighed i krigsåret 1864, især som følge af sygdomme, som krigen førte med sig. Den anden artikel i bogen er fra Elsemarie Dam-Jensens hånd og handler om hollandske fliser på væggene i Rømøs ældre huse. Artiklen placerer handlen med disse fliser i det samlede handelssamkvem mellem Danmark og Holland.

Den tredje artikel i årbogen er skrevet af Anne Marie Ludvigsen, der fortæller om de enorme forandringer, afvandingen af Tøndermarsken og Gotteskoog førte med sig i perioden 1927-32, samt hvad dette betød for den lokale befolkning, der havde vænnet sig til at leve af og med vand.

Som nummer fire følger en artikel af Mogens R. Nissen, der handler om den sydslesvigske journalist Jakob Kronika, der efter 1945 måtte forsvare sig mod britiske anklager om at have været spion for det nazistiske styre.

Den femte artikel i årbogen er en kildeudgivelse, fremdraget og kommenteret af René Rasmussen. Det drejer sig om John Nis Lorensens erindringer om tiden som feltlæge under 1. verdenskrig.

Som årbogens sidste artikel, der efterfølger jubilæumsartiklen nævnt ovenfor, har SSW-politikeren Anke Spoorendonk skrevet sine erindringer om dagene efter landdagsvalget i 2005, hvor mindretalspartiet blev tungen på vægtskålen og siden parlamentarisk grundlag for den efterfølgende regering.

Som altid er årbogen også spækket med boganmeldelser, beretninger fra museer og forskningsinstitutioner i Grænselandet samt naturligvis fra Historisk Samfund for Sønderjylland.

God læselyst!

Redaktionen.

John Nis Lorenzen:

Feltlæge i Første Verdenskrig

VED RENÉ RASMUSSEN (RED.)

Indledning

John Nis Lorenzen blev født 3. juni 1892 i Tønder som søn af gasværksdirektør Mathias Lorenzen. Som 13-årig kom han på gymnasiet i Husum, men skiftede senere til latinskolen i Haderslev, hvorfra han blev student i 1912. Han påbegyndte medicinstudiet i München i 1912 og fortsatte studierne i Erlangen og Kiel. Lorenzen nåede lige akkurat at få resultaterne fra de første prøver i Kiel, før han i begyndelsen af august 1914 blev mobiliseret som soldat i 1. verdenskrig.

John Nis Lorenzen (1892-1971) var søn af gasværksdirektør Lorenzen i Tønder og giftede sig efter krigen med Alwine Plewka, datter af Tønders næstsidsste borgmester inden Genforeningen. Han ses her som ung feltlæge. Skulderstropperne med Æskulapsstav viser, at han er feltlæge. På brystet bærer hans jernkorset af 1. klasse. Foto: Museum Sønderjylland.

I halvandet år gjorde han krigstjeneste som almindelig infanterist ved Infanterie-Regiment Nr. 75 (Hanseatisches) og opnåede rang af sergent. Men i januar 1916 meldte han sig til et kursus for sanitetssoldater og blev tilknyttet et lazaret. Behovet for læger til behandling af de mange sårede var umættelig, og eftersom Lorenzen var medicinsk student, om end med kun ganske få semestres studier bag sig, blev han gradvist tildelt et stadigt større ansvar. Han blev underlæge i april 1917, reservelæge i maj 1918 og bataljonslæge i oktober 1918.

John Nis Lorenzen fortalte i et foredrag i den danske militærlægeforening 3. maj 1934 om sine oplevelser på tyske feltlazaretter under 1. verdenskrig. Foredraget blev samme år trykt i tidsskriftet *Militærlægen* og gengives her nedenfor i let tilrettet form og med ordforklaringer i skarp parentes.

På sanitetskursus på lazarettet i Attigny

Min virksomhed ved sundhedstropperne begyndte i midten af januar 1916, da jeg en tidlig morgen som infanterisergent, efter at have tilbragt natten på landevejen og endnu med Champagne-kridtet fra skyttegraven ved Somme Py på tøjet, meldte mig ved et feltlazaret i Attigny ved Aisne som deltager i et kursus til uddannelse af underordnet sanitetspersonel (sygehjælpere). Skolen skulle vare to måneder og afslutte med en eksamen. Lazarettets overlæge var skolens officielle chef, lærer var en reservelæge, desuden skulle en sergent varetage undervisningen i nogle praktiske fag.

Lazarettets stabssergent førte tilsyn med den praktiske uddannelse på sygestuerne. Vi var ca. 20 elever, deriblandt syv medicinske studenter, hvoraf to havde bestået første del. For dem, der kom fra fronten, syntes det i begyndelsen dejligt at være fri for snavs, artilleriild og Champagne-slagmarkens ligstank. Senere kom man dog til at savne sit kompagni; tonen og hele atmosfæren ved lazarettet var anderledes, end man var vant til fra infanteriet.

Lazarettet lå i Attigny, en lille, men meget gammel by, hvor efter traditionen saksernes hertug Widukind, besejret af Karl den Store, skulle have ladet sig døbe. Der var indrettet to kirurgiske og en medicinsk afdeling; den ene kirurgiske afdeling var indrettet i byens rådhus, den anden på det lokale sygehus (hvor en enlig katolsk søster endnu holdt til), den medicinske afdeling i en bygning, der vel nok havde været en skole.

Elevernes uddannelse foregik nu på den måde, at vi om formiddagen måtte gøre praktisk tjeneste på afdelingerne, mens vi om eftermiddagen havde nogle timers teoretisk undervisning, dvs. navnlig i anatomi og fysiologi væsentlig efter lærebogen for sygehjælpere. For os studenter frembød denne undervisning ingen vanskelighed, men var besværlig nok for vore andre kammerater. Den praktiske uddannelse begyndte med, at der blev iværksat hovedrengøring i rådhusets mødesal, hvor vi studenter under vejledning af en sygepasser blev sat til at vaske panelerne, hvad vi dog ikke ville finde os i. Sagen gik til overlægen, der bestemte, at vi skulle udføre slige arbejder uden hensyn til, at vi til dels var befalingsmænd. Vi syv etablerede derefter en slags passiv modstand, og jeg mindes ikke, at vi senere atter har fået pålagt arbejde af den art.

I øvrigt har vi medicinere vel været en slem plage for lazarettets befalingsmænd og næppe bidraget til at øge deres agtelse for den akademiske stand. Vi boede på anden sal i et hus på torvet (der i nogen grad mindede om Sønderborg), som var kvarter for lazarettets faste underofficerer, soldede og holdt spektakel til sent ud på natten, kastede spande med vand ned i hovedet på sådanne ældre korporaler, der ville protestere, og havde meget sjældent vores ting i orden, når der var revision. Da virksomheden ved fronten i den periode for det meste var ringe, og da der yderligere var etableret to-tre feltlazaretter i omegnen, var tilgangen af sårede eller syge ikke videre stor. Patienterne blev derfor overvejende holdt tilbage og kun undtagelsesvis sendt til de faste lazaretter.

På banegården var der indrettet en evakueringsstation, hvor der var beskæftiget Røde Kors-mandskab. Nu og da blev der rekvireret folk fra lazaretterne som bæremandskab, og i så fald plejede vort lazaret at sende en del af eleverne. Da vor tur kom, mødte vi også op, men kom straks i håndgemæng med Røde Kors-folkene, der efter vor mening kun ville trykke sig fra arbejdet, og forlod pladsen.

Efter de to måneders forløb bestod vi alle vor eksamen, og skolen blev derefter opløst. Sammen med en anden mediciner blev jeg tildelt lazarettet; de andre kom tilbage til deres afdelinger.

Feltlazaret ved Somme i 1916

Min kammerat og jeg blev nu beskæftiget rundt omkring på operations- og sygestuer, idet vi tillige skiftevis med det andet personale en gang imellem havde nattevagt. Til tider var der travlt, men som regel

Ambulancer og læger ved Reserve-Feld-Lazaret Nr. 109 i Kolodno på Østfronten. Bag bilen står læge Hans Lorenzen (1891-1965), senere læge i Bov. Foto: Museum Sønderjylland.

førte lazarettet en rolig tilværelse. Midt i juni [1916] kom, ikke uventet, befaling til opbrud.

Da lazarettet havde været etableret i ca. $\frac{3}{4}$ år og i mellemtiden havde fået en del nyt mandskab, tog det tid at pakke vognene efter reglementet. Da vi langt om længe kom afsted, kørte vi pr. jernbanetransport til La Fère, en gammel fæstning, og sneglede os derfra med kortere og længere mellemrum til Somme-området, hvor kampene dengang rasede.

På vejen kunne det hænde, at lazarettets mandskab af den lokale militæradministration blev rekvireret til markarbejde og anden nyttig beskæftigelse, hvad vi dog ikke satte pris på. Jeg husker, at jeg en gang i spidsen af et lille kommando blev sendt ud for at luge. Marken var fyldt med ukrudt. Da det blev aften, havde mandskabet, der bestod af havnearbejdere, udryddet alt, rub og stub, hvad der var på ageren.

En dag havde kontorets cykelordonnans været næsvis over for den ene af inspektørerne og i denne anledning fået tildelt tre dages arrest, som skulle afsones i gårdens bagehus. I første døgn skulle jeg våge over

arrestanten og fik dertil tre sygepassere og en karabin uden ammunition. Vagten blev inddelt, og om aftenen stod den ene af sygepasserne, som det skulle være, ved indgangen, der ikke kunne låses, mens arrestanten sad inde i huset og røg cigaretter. Vi andre etablerede vagtstue på et høloft i nærheden. Da jeg tidlig næste morgen vågnede, opdagede jeg, at ikke alene alle tre vagtsoldater, men også arrestanten lå oppe hos mig. Hen imod det tidspunkt, hvor almindelige mennesker plejer at stå

Feltlazaret i en kirke – formentlig på Vestfronten. Når den sårede soldat var transporteret fra fronten og forbindingspladserne og videre ind i baglandet, kom han til et feltlazaret. Disse var ofte indrettet i kirker, som det ses af dette foto. Foto: Museum Sønderjylland.

op, fik jeg arrestanten og en sygepasser purret ud, og da der ikke længe efter blev revideret, var alt rigtignok i skønneste orden. Som man ser, var feltlazaret-disciplinen af en lidt særpræget beskaffenhed, hvad der dog ikke var til hinder for, at mandskabet, såfremt situationen virkelig krævede det, kunne udrette noget.

Sidst i juni fik vi på en gang travlt og blev i en fart trukket frem til landsbyen Quivières, hvor feltlazarettet skulle etableres. Den eneste lokalitet, der efter forholdene overhovedet kunne komme i betragtning, var kirken. Hele personalet begyndte straks at fjerne alt løst inventar, hvad der til dels var forbundet med større besvær, og at rense bygningen. I hovedrummet blev der derefter anbragt sække med halm, der imidlertid nogle dage senere blev erstattet med rigtige senge. I det ene sideskib blev der bag ved nogle ophængte tæpper indrettet operationsstue, mens sakristiet ved siden af blev sterilisationsrum samt opholdsrum for operationsstuens faste folk.

Lazarettets øvrige institutioner (kontor, apotek, køkken, officersmesse, vognpark, kvarter for trainmandskab og heste) blev anbragt rundt omkring i byen på dertil mere eller mindre egnede steder. Vistnok allerede den første aften kom nogle transportere med sårede fra kamplinjen, der var ca. ti km borte. Ambulancen (sanitetskompagniet) lå i en naboby noget nærmere ved fronten. Forholdene var i de første dage i høj grad improviserede, men efterhånden kom vi i orden. Ved siden af kirken blev der rejst et telt og lige over for dette en operationsbarak. I begyndelsen blev der udelukkende opereret i kirken, senere kun i barakken, hvor der arbejdedes i to afdelinger og jævnlig døgnet rundt.

Feltlazarettet disponerede over to fuldt uddannede kirurger, der tog sig af laparotomier [åben operation, der udføres gennem åbning af bugvæggen] og lignende mere komplicerede ting og som regel måtte overlade det andet til reservelæger og underlæger (der var ældre medicinstuderende); disse sidste udførte f.eks. ikke sjældent ganske selvstændige trepanationer [åbning af kraniet ved udboring af et eller flere huller], hvad der i den sædvanlige rutinemæssige udførelse (og når operatørens hæmmende forestillinger i krigens løb var gået af ham) ikke frembød nogen større vanskelighed. Nyankomne sårede blev anbragt i teltet, der i forbindelse med pladsen udenfor, hvor der stod en del af kirkens bænke, blev brugt som modtage- og sorteringsafdeling.

Marchdygtige sårede blev eftersat og i kolonner sendt videre, siddende og transportable liggende blev evakueret med sanitetsmotorvogne,

vistnok til St. Quentin. De opererede og dårlige kom i kirken, hvor de lå, til de enten døde eller kunne transporteres, hvad der på grund af pladsmangel som regel allerede skete efter få dages forløb, selv om nogle undertiden også lå der i flere uger.

Vi to medicinere fik i denne periode lov til at gøre os gældende. Vi blev anvendt til journalskrivning (sådanne måtte føres selv i de travleste tider og fulgte så altid med patienten til de faste lazaretter), narkotiserede, assisterede, instrumenterede, ledede i perioder modtageafdelingen, fungerede som sektionskarle og deltog, når vi kunne undværes, i nattevagten i kirken.

Mortaliteten [dødeligheden] var stor. I kirken døde undertiden ca. ti i løbet af en nat. En stor rolle spillede her gasphlegmonerne [koldbrand], hvis lumske og uhyggelige forløb ikke kunne undgå at gøre et dybt indtryk. De sårede havde undertiden ligget nogen tid på slagmarken og kom allerede ind med fulminante phlegmoner [koldbrand], andre viste først symptomer efter indlæggelsen til trods for, at der ved sårrevisionen altid blev taget særlig hensyn til muligheden eller sandsynligheden for anaerob [iltfri] infektion.

Arbejdet var overordentlig anstrengende, i hvert fald til tider og navnlig de første uger; vi måtte altid være til stede, havde intet kvarter, men sov, når vi fik lidt tid, i en stald bag ved kirken, ude i det frie eller på gulvet i barakkens forrum. Selv om landsbyen ikke lå så langt fra fronten, blev vi dog kun ganske få gange generet af artilleriild eller flyverbomber, derimod gik det en del ud over nabobyen, hvor ambulancen lå. I en mere rolig periode fik lazarettet forsøgsvis tildelt to Røde Kors-sygeplejersker. Disse svarede dog slet ikke til forventningerne, bestilte intet på afdelingerne, men holdt som regel til i officersmessen, hvor de virkede som gedder i karpedammen.

Et moderne lazaret ved Arras

I begyndelsen af september [1916] forlod divisionen Somme-området og kom til Arras. Vores lazaret overtog det tilsyneladende temmelig nye og ganske moderne sygehus i Vitry-en-Artois, en mindre by mellem Douai og fronten.

Lokaliteterne kunne her ikke være bedre, og at bestille var der kun lidt, men forplejningen var sløj. Jeg kan huske, at jeg havde fundet en have med grønne tomater, som jeg i ugevis spiste som en meget stor delikatesse, ligesom jeg opdagede, at kogte roer i grunden var en her-

reret. Arbejdet var, som anført, minimalt; kun når der ved fronten skete patrouilleforetagender, kunne vi en kortere tid få travlt.

Ved en sådan lejlighed kom der en mand spadserende, der havde en granatlæsion i præcordiet [hjerteregionen]. Han befandt sig dog meget vel, og man regnede til at begynde med ikke sagen for noget særligt. Den følgende dag blev han pludselig dårlig og kom nu straks på operationsbordet. Det viste sig, at der i myokardiet [hjertermusklen] sad en granatstump så stor som yderleddet af en lille finger. Operationen blev gennemført, og manden døde næste dag. Nogle dage senere forlangte overlægen, der ville demonstrere tilfældet på et møde, pludselig stumpen, som vi havde kastet bort for længe siden. Situationen var farlig. Overlægen, en fast militærlæge i stabsofficersrang, allerede i fredstid ret frygtet, forstod ikke spøg. Vi fandt dog straks på en udvej, styrtede afsted og skaffede os i løbet af et øjeblik hos de indlagte soldater, der jo plejede at gå med granatstumper og andre sjældenheder i lommerne, en passende kollektion, hvorefter vi udvalgte et særlig smukt eksemplar, som vor strenge chef fik lov til at vise frem på lægemødet.

Til Somme og Cambrai 1917

I december afsluttedes virksomheden i Vitry; sammen med divisionen kom vi atter til Somme-området, uden at lazarettet dog blev etableret. I januar 1917 måtte vi i landsbyen Fressies indrette et divisions-infirmieri, da der blandt kamptropperne var mange forkølelsessygdomme, og divisionen nødig ville miste alle disse mennesker ved at sende dem til lazareetterne.

Infirmeriet blev anbragt i en række større rum i en tom fabriksbygning, som stod i forbindelse med en vinterhave, der ligesom rummene var forsynet med centralvarme. Inventaret bestod af hjemmelavede borde og bænke samt sække med halm i soverummene. Det blev overdraget mig at lede virksomheden ved hjælp af nogle sygepassere. En af lazarettets reservelæger gik stuegang om morgenen, men i øvrigt måtte jeg sørge for resten og bestemme, hvad der skulle ske. Infirmeriet bestod ca. en måned.

I løbet af de sidste vintermåneder blev der i Somme-afsnittet truffet forberedelser til et såkaldt strategisk tilbagetog til den nye betonerede og åbenbart ret stærke "Sigfred"-stilling. Hele området, der skulle rømmes, blev ved systematiske ødelæggelser gjort til en ørken.

I de første martsuger blev de forskellige institutioner flyttet fra det pågældende område. Det sanitære transportvæsen i disse egne var underlagt "Krankentransportabteilung Cambrai", som bl.a. havde indrettet et samlingssted for syge og sårede i Quéant, en landsby, som lå lige i den nye stilling. Sammen med andre institutioner blev også dette samlingssted nedlagt og transportafdelingens personale trukket tilbage.

Imidlertid var det vel frontdivisionernes mening at holde samlingsstedet i gang indtil og under tilbagoget; i hvert fald blev vores lazaret, som stadig uden at være etableret lå i en landsby i nærheden, beordret til at afgive det fornødne mandskab, og jeg blev derefter med en lille flok sygepassere sendt til Quéant.

Transportafdelingens folk var lige ved at forsvinde, da vi kom. Vi fik overleveret nogle bygninger, der var ryddet for alt. Kun halm og en del sække var tilbage. I begyndelsen gik alting ret glat. Forplejning og alt, hvad vi behøvede, blev sendt fra lazarettet, ligesom også en af lægerne en gang imellem dukkede op. Hver morgen kom et sygetog fra Cambrai til Quéant jernbanestation, der lå i vores nærhed, og hentede, hvad der var af syge og let sårede. Tilfælde, der skønnedes at trænge til hurtig hjælp, blev sendt til Cambrai i de to sanitetsmotorvogne, transportafdelingen havde stillet til vor disposition. De sidste dage før tilbagoget blev stillingen imidlertid ret ubehagelig for os, idet vort lazaret sammen med divisionskommandoen forlod egnen, mens kamptropperne endnu forblev i stillingen. Vi var således afskåret fra vores naturlige basis, og bestemte direktiver havde man ikke kunnet give mig udover, at jeg efter samlingsstedets ophævelse skulle søge tilbage til lazarettet.

Jeg henvendte mig til transportafdelingen i Cambrai, som vi jo arbejdede sammen med og for, og anmodede om at blive forsynet med proviant og hjælpemidler. Afdelingen erklærede imidlertid, at samlingsstedet i Quéant ikke mere eksisterede, og at den ikke havde noget at gøre med os. Derefter blev der ringet til Proviantadministrationen i Cambrai, som svarede, at der ikke kunne udleveres noget til os, da vi ikke mere var en selvstændig afdeling og vort lazaret ikke mere hørte til afsnittet. En henvendelse til generalkommandolægens kontor slog også fejl. Det gik således efterhånden tydeligt op for os, at vi svævede i luften og selv måtte sørge for os. Da vi imidlertid havde tilgang, og fronttropperne tilsyneladende stadig regnede med os, kunne jeg ikke få mig til at gennemføre den tanke, jeg efter de forskellige afslag havde fået, nemlig allerede nu uden videre at lukke samlingsstedet og vende tilbage til lazarettet.

*Efter krigen afsluttede John Nis Lorenzen sin lægeuddannelse i Kiel og påbegyndte tur-
nus i Danmark. Han ses her stående yderst til højre sammen med kolleger på sygehuset
i Odense. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Gl. Tønder Kommune.*

Da situationen i løbet af dagen blev kritisk, og vi hverken havde forsyninger til de syge og sårede eller til os selv, sendte jeg et par kvikke sygepassere på en af motorvognene til Cambrai og lod dem aflevere en melding til generalkommandolægen personlig, idet de samtidig skulle give en fremstilling af forholdene. Denne gang havde vi heldet med os, idet ekspeditionen i løbet af nogle timer vendte tilbage med rigelige forsyninger, der var blevet udleveret efter generalkommandolægens henstilling, men under forbehold af senere refusion fra lazarettets side.

Tilbagetogets foregik vistnok i natten fra den 16. til den 17. marts 1917. Da vi aldrig modtog befalinger, måtte vi selv holde os underrettet om, hvad der skulle foregå. Dagen og aftenen før tilbagetoget skilte kamp-tropperne sig af med alle dem, de ikke kunne have med. Da tropperne så i løbet af natten passerede byen, afleverede de yderligere en del sårede, som de havde taget med. Vi søgte at evakuere til Cambrai, hvad vi kunne, men hen imod morgenstunden havde vi dog vistnok ca. 40 sårede og syge tilbage, hvoraf den største del måtte transporteres liggende. Jeg aftalte med Cambrai, at der ved dag gry skulle komme et sygetog til stationen, da

sporene dertil endnu var i orden. Vi iværksatte straks flytningen til jernbanestationen, og da toget kom til den aftalte tid, forlod vi samlingsstedet. Mens vi var beskæftiget med indladningen, energisk understøttet af togpersonalet, faldt de første granater i nærheden som tegn på, at vi måtte skynde os. Det var lyst, da toget kørte. Da vi forlod byen, eksploderede kort efter hinanden nogle granater på begge sider ikke langt fra toget.

Vi kom nu til Cambrai. Så vidt jeg kunne se, blev vi rangeret ind i et større sygetog med læger og sygeplejersker; toget skulle køre via Valenciennes og formentlig til Tyskland. Da jeg havde hørt, at vor division skulle samles ved Valenciennes, besluttede vi at fortsætte med sygetoget, hvad vi også fik lov til som gæster, selv om sygeplejerskerne skævede noget til os. Det var i øvrigt første og sidste gang, jeg fik lejlighed til at iagttage virksomheden i et sådant tog.

I Valenciennes stod vi af og blev af myndighederne anbragt i en kaserne. Jeg nåede den dag endnu at se på malerisamlingen i museet og at gøre nogle indkøb af kniplinger. Næste morgen blev vi pr. jernbane sendt til lazarettet, der lå i en stationsby i nærheden. De følgende uger blev vi flyttet en del omkring. En kortere tid drev lazarettet et kantonementssygehus for vores division, som var indkvarteret i landsbyerne rundt omkring. Ligesom ved tidligere lejligheder blev der også her afholdt kliniske øvelser, bl.a. stethoskopikursus, for dem af divisionens medicinere, der havde bestået 1. del [Tentamen physicum].

På feltlazaret i Douai og Cambrai 1917

I sidste halvdel af april blev jeg kommanderet til et andet feltlazaret, som var etableret i en skole i Douai. Da der på dette tidspunkt rasede svære kampe ved Arras, blev der opereret uafbrudt. Byen Douai blev næsten daglig belagt med bomber. En dag fik vi efter et flyverbesøg en del hårdsårede mere eller mindre nøgne franske kvinder ind sammen med nogle soldater, deriblandt efter sigende også en høj militærlæges oppasser. Dette sidste førte til en del vittigheder i lazaretkredse, idet sammenhængen var den, at ulykken var sket ved, at en bombe var faldet ned i byens bordel.

Den 26. april 1917 stod i dagsbefalingen, at jeg var blevet udnævnt til underlæge, og allerede næste dag blev jeg forflyttet til et fodfolksregiment (75. Preuss. Inf.-Rgt.), hvor en overlæge lige var faldet. Da jeg vidste, at regimentet sammen med divisionens øvrige afdelinger skulle afløses og vistnok allerede var på vej til Cambrai, følte jeg mig

ikke fristet til at foranstalte en sandsynligvis forgæves eftersøgning i kamplinjen ved Arras, men rejste pr. jernbane til Cambrai og sluttede mig ganske stille til mit gamle feltlazaret, som jeg mødte der.

Efter et større gilde med mine gamle kammerater, underofficererne, der i øvrigt foregik i en hestestald, hvor vi også boede, meldte jeg mig den følgende dag ved regimentet og de forskellige nye foresatte; jeg fik straks tildelt officerskvarter, en oppasser og måtte spise i messen, hvor jeg sad nederst ved bordet og måtte springe op, hver gang nogen ville mig noget.

I Cambrai fik regimentet, der var ret medtaget og havde lidt svære tab, nogen hvile, og jeg blev i de dage af min overlæge sat ind i lægetjenesten ved en fodfolksbataillon, hvad der for en del var ensbetydende med at lære at behandle de talrige skinnebenssår, hvis dybere ætiologi [læren om sygdommenes årsager] var snavs og lus.

Kort efter blev vi sat ind i "Sigfred"-stillingen syd for Cambrai, ikke så langt fra Quéant, hvor jeg havde arbejdet for 6 uger siden. Det var et meget passende sted til at vænne sig til fronten igen. Vejret var dejligt, skydningen ringe og forbindingspladserne rummelige og dybt nede i jorden.

Som regel var der intet at gøre ud over den daglige sundhedstjeneste, som plejede at foregå på den måde, at kompagniernes sygehjælper-underofficerer ca. kl. 7 om morgenen mødte op med deres patienter. Såfremt disse virkelig fejlede noget, kunne man enten sende dem tilbage til infirmeriet, der var knyttet til bataillonernes fægtningstrain, hvad der bedst skete med feltkøkkenet om aftenen, eller, såfremt det drejede sig om mere alvorlige lidelser, måtte der søges forbindelse med vognholdepladsen, der så sendte en vogn til et nærmere aftalt sted eller, især om natten, endda til selve forbindingspladsen. Det blev i øvrigt allerede dengang for mig en fast regel om morgenen, hvor skydningen var mindst, i umiddelbar tilslutning til sundhedstjenesten at gå gennem vort stillingsafsnit, at hilse på kompagnicheferne, at besøge de enkelte kompagniers sanitetsmandskab og at se på latrinerne, som jo tit var et vanskeligt problem. Resten af dagen sad man som regel i det for det meste meget kolde rum ca. 10 meter under jordoverfladen – i en rolig stilling som denne en enestående og af mig stærkt benyttet lejlighed til læsning.

I begyndelsen af juni [1917] blev divisionen atter trukket tilbage fra stillingen. Vi kom igen til Cambrai og førtes derfra, i begyndelsen til fods, det sidste stykke pr. jernbane, til Flandern.

I Flandern 1917

I den tid kom jeg for første gang i mit liv til at sidde på en hest, eftersom en infanteribataillons læger begge to var beredne. Ved første forsøg faldt jeg af og blev en del forslået; næste dag lod jeg hesten gå bag ved lægevognen, hvad den syntes vant til, således at den ikke følte sig fristet til forøget tempo. Efter ankomsten i Flandern marcherede bataillon fra jernbanestationen Lichtervede til Poelkapelle, et navn, der noget senere stod i alle krigsberetninger. Ved en lejlighed måtte jeg med bataillonsstaben på et vist tidspunkt ride forbi kompagnierne dels i trav, dels i galop, hvad der i betragtning af min ridekunst vakte en del jubel hos soldaterne, skønt jeg efter min egen mening klarede mig ganske godt.

Fra Poelkapelle blev kompagnierne om aftenen dirigeret til et stillingsafsnit noget længere til venstre, medens jeg fik befaling til at føre lægevognen og en del af bataillonens sanitetsmandskab til Moorslede, hvor fægtningstrænet vist allerede var. Det var en pragtfuld juninat. Vi kom gennem Paschendaale, som også senere blev kendt, og nåede efter midnat Moorslede. Byen syntes død. Man så en stor kirke og på torvet i nattens halvmørke bygninger af eventyrligt udseende. Da vi ikke kunne komme ind nogen steder, vendte vi tilbage til udkanten af byen, hvor en ammunitionskolonne havde slået sig ned, og sov der mellem hestene. Om morgenen så Moorslede mindre malerisk ud, men viste sig at være en renlig og pæn flamsk by.

Nogle dage senere måtte jeg afløse en kollega ude i stillingen. Tidligt om morgenen kørte hestepasseren mig i forplejningsofficerens gig langs vejen Moorslede-Yperen til lige øst for vejkrydset ved Broodzeinde. Dette lå på et højdedrag, hvorfra man kunne se over til Yperen, men som ligeledes kunne observeres derfra, hvorfor jeg nu måtte fortsætte til fods. Ved Broodzeinde fandtes en stor soldaterkirkegård fra 1914. I en skovlejr i nærheden lå nogle kompagnier af reservebataillon. Jeg passede nu Zonnebeke, som var uden indbyggere, men i øvrigt bortset fra en del huller i væggene syntes ganske velbevaret.

Syd for byen på den anden side af jernbaneoverskæringen fandt jeg forbindingspladsen. Korpslægen ventede allerede, satte mig ind i sagerne og skyndte sig tilbage. Forbindingspladsen var af ejendommelig art. Den var ikke underjordisk som andetsteds på fronten, men var etableret i et betonhus, som for resten var "kamufleret" på en fiks måde, idet det simpelthen var anbragt i stedet for et gammelt hus, hvis tag var bevaret, og hvis vægge og loft var blevet erstattet af eller suppleret med svære

jernbetonmasser. Bygningen havde flere større og mindre rum; vinduerne havde form af en slags skydeskår, der gik skråt gennem væggen.

Oprindeligt havde der været ruder i vinduerne, og i rummene fandtes endnu elektriske ledninger og lamper, men englændernes tiltagende artilleriild havde for længst gjort ende på glastruder og elektrisk lys ikke alene på forbindingspladsen, men også på andre mere vigtige pladser i stillingen ved Yperen. Jeg har aldrig før eller senere set noget så mærkeligt; grunden var sikkert den, at der i disse egne lige siden foråret 1915 havde været fuldstændig ro. Forbindingspladsen lå temmelig centralt i regimentsafsnittet, men nogle kilometer bagved den forreste linje ved Verlorenhoek, og var derfor nærmest beregnet til beredskabsbataillonen, hvis kompagnier var anbragt spredt i terrænet. Støttepunktet, som her blev anvendt som forbindingsplads, førte betegnelsen "Kaffegut" (hvorfor kan ikke angives).

Længere fremme, men helt bagved afsnittets højre fløj, var der endnu en forbindingsplads, ligeledes af beton, der kaldtes "Kejser". Lignende betonhuse, dog som regel af mindre størrelse, fandtes spredt i stillingen; de blev i hovedsagen anvendt som kommandostationer, eventuelt også maskingeværstøttepunkter. Skyttegravene var velholdte, men ikke videre modstandsdygtige, bestod stedvis overvejende af sandsække og manglede dybe dækningsrum, da vandforholdene ikke tillod at gå ned i jorden.

I den første tid var forholdene således, at man godt kunne færdes ude, i hvert fald om morgenen, og endda gå en længere tur helt igennem den forreste linje, men som dagene gik, blev englændernes artillerivirksomhed efterhånden stærkere. Zonnebeke blev en del beskudt, ligeledes skiftende punkter i terrænet. Forholdene på forbindingspladsen var gode; om aftenen kunne man få sygevogne helt til indgangen; undertiden gjorde vi det også om dagen.

Vi læger havde vore hvilekvarterer i Moorslede, hvorfra vi skiftevis for ca. 10 dage ad gangen tog ud til de to forbindingspladser i stillingen, mens én plejede at være i lejren ved Broodzeinde. Regimentslægen havde fast ophold i Moorslede. Når jeg var i byen, boede jeg i klosteret, hvor jeg havde et lille værelse, som min hestepasser nidkært vågede over, når jeg var borte.

Gasangreb

I løbet af juli [1917] blev hele frontafsnittet stadig mere beskudt. Også det tyske artilleri svarede meget kraftigt. Mellem Broodzeinde og Mo-

John Nis Lorenzen i dansk militærlægeuniform. I 1930'erne blev John Nis Lorenzen indrullet i det danske militære beredskab som militærlæge. Det er formentlig i denne forbindelse, han er blevet bedt om at holde foredrag i Militærlægeforeningen, foto ca. 1935. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Gl. Tønder Kommune.

orslede stod der vistnok ret tæt ved vejen en 42 cm kanon, som skød over til Yperen. Overalt i terrainet ved Zonnebeke kunne man se depoter af gasgranater (så vidt vi kunne se, overvejende sennepsgas). Også englænderne arbejdede med gas, dels i granater, dels i miner. Om dagen gjorde det ikke så meget, men om natten, hvor kompagnierne arbejdede, kunne det være ret generende. Som regel kunne en erfaren mand nogenlunde efter detonationen bedømme, hvorvidt det drejede sig om gas eller ej, men så snart der anvendtes en kombination, blev sagen vanskeligere.

Gassen gjorde soldaterne nervøse; de måtte stadig lytte og snuse og gang på gang afbryde deres arbejde og anlægge gasmaskerne. Gasdisciplinen var trods megen umage fra ledelsens side ikke altid god. Nogle var for langsomme i vendingen, nogle kunne på grund af nervøsitet og travlhed ikke få deres masker til at slutte [tæt], andre mente ikke at

kunne få luft. Om natten lå som regel dis og tåge over det lave sumpede terræn ved Yperen. Den ubehagelige gaslugt holdt sig alle vegne, man havde irriterede slimhinder og var utilpas. På forbindingspladsen måtte vi undertiden om natten anlægge gasmaskerne.

En nat vistnok i midten af juli iværksatte englænderne et særligt ondartet gasoverfald og ramte i vort afsnit navnlig et kompagni, som var ved at arbejde. Angrebet kom så overraskende, at en del ikke havde nået at få maskerne på, andre havde revet dem af igen. Vel nok ca. ved tre-fire tiden om morgenen kom de første styrtende til forbindingspladsen. De lugtede alle af gas, men gjorde dog ikke indtryk af at fejle noget særligt. De følgende timer kom syge dels gående, dels båret af kompagniernes sanitetspersonel og kammeraterne. Til sidst havde vi vist ca. 20-25 mand liggende, der efterhånden var kommet ind.

Hos en del var tilstanden straks alvorlig, hos andre blev den det senere. Blandt disse var en meget dygtig reservesygebærer, der i begyndelsen havde været en af de ivrigste til at bære de syge ind, og som, da jeg første gang talte med ham, hverken sagde noget om eller gjorde

Spangsbjerg Sanatorium. Lorenzens speciale blev lungesygdomme, og han skulle få sin livsgerning på Spangsbjerg Sanatorium ved Esbjerg, hvor han i 1933 blev overlæge. Efter besættelsen arbejdede han en tid som ledende tuberkuloselæge for de ca. 40.000 flygtninge i den store flygtningelejr i Oksbøl. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Gl. Tønder Kommune.

indtryk af at være påvirket. Da han var vendt tilbage til sit kompagni, begyndte han efterhånden at vise symptomer, og da han et par timer senere selv blev båret ind, var han i ganske elendig tilstand og døde forresten senere på forbindingspladsen.

Om gassens art var vi ikke i tvivl: det var phosgen. De syges tilstand var også typisk: gråcyanotisk farve, udtalt dyspnø [åndenød], skummende serøs expectoration [ophostning af slim], dårlig puls. Med hensyn til behandlingen var jeg noget i forlegenhed. Da vi havde lidt ilt, fik de dårligste med mellemrum deraf. I øvrigt blev der stimuleret med kamferolie. Jeg gav dem en del morfin, hvad der jo vel nok ikke har været så heldigt, men undlod dog andre fejlgreb, en ukyndig kunne finde på, f.eks. kunstig respiration [kunstigt åndedræt, dvs. mund til næse], og sørgede i det hele for, at de kunne ligge i ro. At jeg f.eks. også kunne have foretaget åreladning, gik først nogle dage senere op for mig.

I løbet af dagen fik vi nogle sygevogne frem til Zonnebeke, hvor patienterne måtte bæres hen; resten kom afsted i løbet af natten. Nogle af de dårligste døde på forbindingspladsen. En del af medløberne, der indfandt sig, blev om aftenen sendt til Moorslede, hvorfra regimentslægen hurtigt returnerede de fleste; andre suspekte eller let angrebne befordrede sig selv til ambulancen. Da jeg nogle dage senere kom til Moorslede, hørte jeg, at vore gaspatienter lå på et feltlazaret i Roeselare. Jeg cyklede dertil og fandt dem også; enkelte var afgået ved døden, nogle havde det dårligere, de fleste var i bedring; jeg blev klar over, at min bedømmelse af tilstanden havde været ret usikker.

I sidste 1/3 af juli var forholdene i stillingen meget vanskelige. Artillerikampen var voldsom, rasede uafbrudt dag og nat. Zonnebeke var skudt i grus. Stillingerne var udslettede. Tropperne holdt til i granatragterne [granathullerne] og måtte ustandselig flytte omkring for at undgå ilden og fik aldrig hvile. Betonværkerne gav nogen støtte, men blev efterhånden knust. Den anden forbindingsplads "Keijser" blev ilde tilredt. Mens "Kaffegut" tidligere havde haft nogenlunde fred, kunne man konstatere, at den blev beskudt; formentlig havde vi selv været ude om det ved vore transporter om dagen. En nat svulmede skydnin-gen op til trommeild og senere hørtes maskingeværskydning.

Nogen tid efter kom pludselig en større flok skotter løbende ned gennem indgangen. De var temmelig medtagne, delvis sårede, alle øjensynlig glade for at have fundet et smuthul. Forklaringen på besøget var den, at en engelsk afdeling efter artilleriforberedelse havde gennem-brudt regimentets forreste linje, som dog på grund af, at besætningen

havde været på sin post, straks var blevet lukket igen. Hoveddelen af angrebsstyrken var veget tilbage eller var blevet liggende gemt i tragtene [granathullerne] i "ingenmandsland". De forreste, som var nået igennem og nu var indesluttede, blev jaget en del frem og tilbage og måtte til sidst overgive sig. De blev derefter sendt til forbindingspladsen, der jo kan være god til mange ting. Vi tog os af de sårede, og efter nogen tids forløb blev hele flokken hentet og ført tilbage.

Vort betonhus lå efterhånden under vedvarende artilleriild, jernstumper trængte ind gennem skydeskårene og sårede enkelte, af og til blev det ramt af mindre projektiler, hvad der gav voldsomme brag og rystelser. Husets ydre blev mere og mere defekt. Som følge af de rundt omkring nedgående til dels svære kalibre gyngede den stærke jernbetonbygning næsten uafbrudt som et skib. Lægetjenesten frembød de største vanskeligheder. Det var næsten udelukket at færdes i terrænet. Den sædvanlige sundhedstjeneste om natten eller tidlig om morgenen var der ikke noget af, idet de syge ikke kunne komme frem. Der indbragtes en del sårede, men jævnlig skete det, at nogle på vejen blev dræbt eller såret en gang til. Vi kunne modtage dem, men det var svært at få dem tilbage. Ambulancen kom kun frem under svære tab af vogne, heste og mandskab. Som regel måtte vi selv sammen med det tildelte båremandskab fra ambulancen bære de sårede til Zonnebeke.

Uhyggen blev forøget ved den stærke flyvervirksomhed. Navnlig morgen og aften optrådte store sværme på begge sider. Daglig så vi nedstyrtninger. Et par engelske flyvere, der tilsyneladende blev "skruet ned", sprang i lav højde ud af deres maskine og faldt lige ned i en vandfyldt granattragt, hvor de forsvandt; de blev fisket op som lig. Infanteriet, der lå gemt i terrænet, og alle på nogen måde mistænkelige punkter blev beskudt af "neddykkende" flyvere. De sidste julidage var bataillonernes sjælelige og legemlige modstandskraft udtømt, hvad der bl.a. gav sig til kende ved, at jævnligt dele af mandskabet grebet af rædsel mere eller mindre planløst styrtede afsted. Dette hændte også nogle af vore ellers pålidelige sygebærere. Stillingen var fortvivlet.

Så skete det, at divisionen den 29. juli [1917] om natten blev afløst. Mens artillerikampen rasede og regnen øsede ned, marcherede vi øst om Becelaere, som blev stærkt beskudt, til Sveveghem ved Kortrijk. Den 31. juli [1917], da vi endnu var ved at forlade Flandern, stormede og gennembrød englænderne de tyske linier ved Yperen på en bred front og indtog bl.a. stillingen ved Zonnebeke.

Afslutning

Her slutter fortællingen – lidt brat – efter et kort resume på fransk af, hvem forfatteren er, og hans indsats ved Somme i 1916 og ved Ypres i juni-juli 1917. Det blev trykt i tidsskriftet *Militærlægen*, 3. hæfte, 1934.

Efter endt krigstjeneste genoptog John Nis Lorenzen i 1919 medicinstudiet i Kiel på et kursus for hjemvendte krigsdeltagere. Her tog han den medicinske doktorgrad på en afhandling over emnet "benzolforgiftning og dens forhold til ulykkestilfældet." I 1923 tog han dansk embedslægeeksamen og tiltrådte en stilling som reservelæge ved Silkeborg Sanatorium. Derefter var han et par år læge ved Sønderborg Statshospitals medicinske afdeling og samtidig reservelæge i Hærens Lægekorps. I sidste halvdel af 1920'erne var han en tid lang ansat på Frederiksberg Hospital og ved Enghavevejs Tuberkulosestation i København.

Lorenzen specialiserede sig i lungesygdomme og blev i 1933 udnævnt til overlæge på Spangsbjerg Sanatorium ved Esbjerg, hvor han skulle få sin livsstilling. Efter 1945 var han dog en overgang knyttet til den store flygtningelejr i Oksbøl som tuberkuloselæge for de ca. 40.000 tyske flygtninge. Han blev pensioneret i 1962 og flyttede tilbage til sin fødeby Tønder, hvor han boede i Popsensgade sammen med sin hustru, Alwine (f. Plewka). På sine ældre dage skrev han en række lokalhistoriske artikler, bl.a. til *Sønderjysk Månedsskrift*. John Nis Lorenzen døde den 14. september 1971.

John Nis Lorenzen sammen med fru Klein, der var 1. reservelæge på Spangsbjerg Sanatorium 1952-1960. Lorenzen blev pensioneret i 1962. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Gl. Tønder Kommune.

Zusammenfassung

Im ersten Weltkrieg war John Nils Lorenzen aus Tondern deutscher Feltchirurg. Bevor der Krieg anfang, hatte er sein Medizinstudium zur Hälfte durchgeführt, und fing deshalb als Sanitäter an, arbeitete sich hoch und war im Herbst 1918 dann Batallionsarzt. Seine Erlebnisse als Feltchirurg wurden erstmals 1934 in der Zeitschrift „Militärlægen“ herausgegeben. Die Erinnerungen gehen auf einen Vortrag zurück, die er im gleichen Jahr in der dänischen Vereinigung der Feltchirurgen abhielt.